

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI ȘI
PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

fe

Fondul Social European
POS DRU
2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
CERCETĂRII
TINERETULUI
ȘI SPORTULUI

OIPOSDRU

UNIVERSITATEA
„ȘTEFAN CEL MARE”
SUCEAVA

CRITICAL DISCOURSE AND LINGUISTIC VARIATION. EUROPEAN PERSPECTIVES

**Discurs critic și variație lingvistică.
Perspective europene**

September 3rd – 4th, 2012 - Suceava, România

Second edition

COORDONATORI VOLUM:

Rodica NAGY

Mircea A. DIACONU

Ioan OPREA

Daniela PETROȘEL

Alina NACU

COMITETUL ȘTIINȚIFIC:

Marius SALA – Academia Română

Paloma Gracia ALONSO – Universitatea din Granada, SPANIA

Sanda-Maria ARDELEANU – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Jean-Pierre LONGRE – Universitatea din Lyon, FRANȚA

Henry BOYER – Universitatea Paul Valéry, Montpellier III, FRANȚA

Albumița-Muguraș CONSTANTINESCU – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Perfecto CUADRADO FERNANDEZ – Universitatea din Insulele Baleare, Palma de Mallorca, SPANIA

Mircea A. DIACONU – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Danielle FORGET – Universitatea Ottawa, CANADA

Georges FRERIS – Universitatea Aristote, Thessaloniki, GRECIA

Vassiliki LALAGIANNI – Universitatea Péloponèse, GRECIA

Hélène LENZ – Universitatea Strasbourg, FRANȚA

Dominique MAINGUENEAU – Universitatea Paris Est Créteil Val-de-Marne, Paris 12, FRANȚA

Aurelia MERLAN – Ludwig-Maximilians-Universität, München, GERMANIA

Eugen MUNTEANU – Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, ROMÂNIA

Rodica NAGY – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Enrique J. NOGUERAS VALDIVIESO – Universitatea din Granada, SPANIA

Ioan OPREA – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Maria PAYERAS GRAU – Universitatea din Insulele Baleare, Palma de Mallorca, SPANIA

Gheorghe POPA – Universitatea „Alec Russo” Balti, REPUBLICA MOLDOVA

Elena-Brândușa STEICIUC – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ROMÂNIA

Maria ȘLEAHTIȚCHI – Universitatea „Alec Russo” Bălți, REPUBLICA MOLDOVA

Ludmila ZBANȚ – Universitatea de Stat, Chișinău, REPUBLICA MOLDOVA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CRITICAL DISCOURSE AND LINGUISTIC VARIATION. Conferință internațională (2 ; 2012 ; Suceava)

Critical discourse and linguistic variation : european perspectives : conferință internațională : ediția a II-a, Suceava, 3-4 septembrie 2012 / coord.: Nagy Rodica, Diaconu Mircea A. - Suceava : Editura Universității "Ștefan cel Mare", 2012

Bibliogr.

ISBN 978-973-666-394-9

I. Nagy, Rodica (coord.)

II. Diaconu, Mircea A. (coord.)

82.09

Responsabilitatea pentru acuratețea și onestitatea informațiilor revine exclusiv autorilor.

CUPRINS

María PAYERAS GRAU, <i>Autoficción y autorrepresentación en las poetas españolas del 50</i>	6
Perfecto E. CUADRADO, <i>Fernando Pessoa, poeta de la modernidad</i>	17
Aurelia MERLAN, <i>Sisteme de adresare pronominale în limbile romanice</i>	29
Rodica NAGY, <i>L'influence française – bilan roumain et européen</i>	47
Ioan OPREA, <i>Corectitudine, normă și uz al limbii</i>	51
Carmen AGOUTIN, <i>Procedee enunțative de realizare a ethosului în discursul politic</i>	56
Silvia-Oana ALESTAR, <i>Un monde de l'absurde – un espace symbolique dans L'Automne à Pékin de Boris Vian</i>	59
Oana Elena ANDRIESE (STRUGARU), <i>Language limitations in the nest of the mechanical society</i>	63
Monica BILAUĂ, <i>Variația frazeologică – sursă a expresivității în exprimarea categoriei gramaticale a intensității</i>	68
Anamaria BLĂNARU, <i>Dumitru Țepeneag. Fals jurnal de scriitor</i>	73
Viorica COJOCARIU (BLÎNDĂ), <i>Câteva procedee argumentative specifice discursului științific geografic cu valențe didactice</i>	77
Crinela Letiția BORCUT, <i>Arhetipul lui homo zelotes în drama Othello a lui W. Shakespeare și romanul Anna Karenina al lui L. Tolstoi</i>	82
Alina BROASCĂ, <i>Topicul „despre manipulare” în blogurile românești: abordare teoretică și interpretativă</i>	86
Elena CATRINESCU, <i>Immigrant representation in three political discourses of Tony Blair</i>	90
Oxana CHIRA, <i>Domeniile de utilizare a eufemismelor în plan diacronic</i>	97
Mihaela CIUBOTARIU, <i>The impact of using videos on the didactic language</i>	104
Cristina-Elena CIUNTUC (ANDRIUȚĂ), <i>Teoria ideilor literare: o nouă orientare critică?</i>	109
Lăcrămioara COCÎRLĂ, <i>Procedee discursive ale patemicului în dezbateră culturală televizuală</i>	113
Adina Elena COCLICI (TELESCU) <i>Conceptul și termenul religios</i>	117
Silvia COMANAC (MUNTEANU), <i>Mircea Cărtărescu: carcera supraeului</i>	122
Oana COȘMAN, <i>Politeness strategies as linguistic variables in the business discourse</i>	127
Mihai CRUDU, <i>Linguistische Zugänge zur Erforschung von Unikalien am Beispiel des Sprachenpaares Deutsch und Rumänisch</i>	132
Ana-Maria CURELARU, <i>Le revers de la médaille: la religion dans Les Enfants du sabbat d'Anne Hébert</i>	137
Elena Grațiela DICU, <i>Nichifor Crainic-elements of mystical theology</i>	142
Mihaela DOBOȘ, <i>Teatrul lui Ștefan Augustin Doinaș</i>	147
Elena - Iuliana DOMUNCO, <i>Alteritatea discursului didactic (pedagogic): informativitate și argumentativitate</i>	152
Inga EDU, <i>Discursul „totalizant” în presa de cultură din Basarabia (anii '90 ai secolului al XX-lea)</i>	156
Sorinela – Alina (OLTEANU) GHEORGHE, <i>Discourse construction and persuasion technique in Antim Ivireanu's Didahii</i>	160

Elena – Alina GRECU, <i>Procedee fonetice comice</i>	165
Corina IFTIMIA, <i>Lecture critique d'un conte de Pascal Quignard</i>	168
Adriana-Nicoleta IFTINCHI (CRĂCIUN), <i>Indicativul verbului în graiurile din valea mijlocie a Siretului</i>	175
Otilia IGNĂTESCU, <i>Un vis aproape inexistent: utopia în literatura română</i>	179
Adriana ISTRĂUAN, <i>Fuziunea erotico-thanatică în fragmente holbaniene</i>	185
Ramona JITARU, <i>Ecuatia etic-estetic în jurnalul lui Paul Goma</i>	190
Diana KUTKUT, <i>Categoria gramaticală a diatezei - reevaluări</i>	195
Diana-Simina LUDUSAN, <i>Facettes de l'exil dans L'Interdite de Malika Mokeddem</i>	199
Gina MARIAN, <i>Panait Istrati și internaționalitatea literară</i>	204
Livița Liliانا MIHALACHI (O'REILLY), <i>Afirmația și negația în structura discursivă</i>	208
Adina-Simona MITROFAN, <i>Elemente lexicale de origine franceză în proza românească din perioada interbelică</i>	212
Carol MOHR, <i>Extincția uzului și a cunoașterii limbii germane în Bucovina</i>	218
Tatiana MUNTEANU (AILINCĂI), <i>La nationalisation de la littérature canadienne ou la naissance du discours littéraire de propagande au Québec</i>	224
Mariana PASINCOVSCHI, <i>Paul Goma. Roman-intim: macrostructura diegetică și jocul instanțelor narrative</i>	228
Daniela PETROȘEL, <i>Felix Aderca. Civilizația unui viitor prezent</i>	233
Silvia Andreia PINTEA, <i>Clasificarea semantico-pragmatică a adverbilor de loc în structura discursivă</i>	237
Cătălina Iuliana PÎNZARIU, <i>Etimologia multiplă și împrumutul prin „filieră”</i>	242
Liliana Iuliana SASU, <i>Aspecte ale creativității lexicale care se manifestă prin derivarea cu prefixe</i>	246
Silvia SCERBAKOV, <i>Semnificațiile lexemului „terre” în discurs prin prisma abordărilor retorico-hermeneutice, a semanticii cognitive și a pragmaticii</i>	253
Ana-Cristina ȘERBAN (CHIRILĂ), <i>Teorii ale traducerii de teatru: abordarea semiotică (între text și scenă)</i>	259
Sorina ȘERBĂNESCU, <i>Le dédoublement du personnage dans le théâtre de Paul Claudel et de Lucian Blaga</i>	264
Mihaela Raluca ȘTEFAN, <i>Cultural differences and similarities between somatic idioms in English and Romanian</i>	269
Elena Cristina ȘTEFĂRCĂ (POPESCU), <i>G(h)eorg(h)e Crăciun — De la dublu la dualism</i>	274
Mihaela-Cătălina TĂRCĂOANU, <i>Trihotomia desemnare – semnificație – sens (în viziune coșeriană)</i>	277
Mihaela-Alina TEODOR (CHIRIBĂU-ALBU), <i>Pe strada Mântuleasa – un itinerar labirintic</i>	281
Georgiana TOFAN, <i>Aspecte generale ale caracterului dinamic al împrumutului englezesc în limba română</i>	286
Lucia-Alexandra TUDOR, <i>The analysis of narrative discourse. Some considerations</i>	291
Liviu Marcel UNGUREAN, <i>Problèmes de traduction du langage religieux du roman La Faute de L'abbé Mouret de Zola</i>	295

Olga-Iuliana VERMEIR, <i>Elemente de paratextualitate ale titlului jurnalistic</i>	299
Elena VIERU, <i>Elementul lexical popular în discursul narativ al lui Vasile Voiculescu</i>	303

SISTEME DE ADRESARE PRONOMINALE ÎN LIMBILE ROMANICE

Aurelia Merlan

Ludwig-Maximilians-Universität München / Germania
Aurelia.Merlan@romanistik.uni-muenchen.de

Abstract. In the present article I advance, in the first section (which is synchronic), a classification of pronominal systems of address existing in *Romania*, from a typological perspective, by emphasizing the significant differences between them; in the second section (which is diachronic), I analyze the evolution of these systems, from the Middle Ages up until now, with the goal to determine when they originated and which factors have furthered their typological diversity.

Keywords: *Systems of address, typologie, evolution, trends.*

1. Introducere. Articolul de față oferă o privire de ansamblu asupra sistemelor pronominale de adresare – sau de tratament (cf. engl. *address*, fr. *adresse*, sp. *tratamiento*, pg. *tratamento*) – existente în *Romania* și asupra evoluției lor. Articolul este structurat în două părți. În prima parte, sincronică, propun – după o succintă definire și caracterizare a formelor de adresare – o clasificare din perspectivă tipologică a sistemelor de adresare pronominale existente în limbile romanice, atrăgând atenția asupra diferențelor considerabile dintre acestea. În partea a doua, diacronică, analizez evoluția acestor sisteme din Evul Mediu până în prezent, cu scopul de a determina când au luat naștere și ce factori au favorizat diferențierea lor tipologică.

Limbile romanice luate în considerație sunt atât cele naționale (majoritare) – româna, italiana, franceza, spaniola și portugheza, cât și cele minoritare¹: aromâna, meglenoromâna, istroromâna (dialecte ale limbii române, vorbite în Grecia, Macedonia, Bulgaria, Albania, Croația, Kosovo), sarda (în Sardinia, Italia), friulana, ladina, romanșă/germ. *Bündnerromanisch* (varietăți ale retoromanei, vorbite în Italia, respectiv în Elveția), occitana (în Franța și în Italia), catalana (în Spania, în Franța și în Alghero, Sardinia), araneza (varietate a occitanei vorbită în Spania), aragoneza (în Spania), asturiana (Spania), galega (Spania) și mirandeza (varietate astur-leoneză, vorbită în Portugalia).

Apariția și evoluția unui anumit fapt de limbă poate fi descris din două perspective diferite, între care sunt posibile compromisuri și suprapuneri: a) dintr-o perspectivă strict internă, structuralistă, care explică schimbările din limbă prin condiționările, prin relațiile din interiorul sistemului; b) dintr-o perspectivă externă, care explică, în general, schimbările din limbă prin cele din societate [cf. BOCHMANN/STIEHLER, 2010: 17 ș.u.]. În prezentarea evoluției sistemelor pronominale de adresare, în partea a doua a articolului, perspectiva adoptată este mai ales cea externă². Căci, mai mult decât alte structuri lingvistice, formele de adresare existente la un moment dat într-o limbă ca și modificările tipologice ale sistemelor de adresare sunt reflexul prefacerilor socio-culturale [cf. IVĂNESCU, 1986:

¹ Conceptul de ‘limba minoritară’ este folosit aici în sensul politic, avându-se adică în vedere statutul limbii respective în țara în care se vorbește, în raport cu limba națională. Limbile minoritare nu sunt, însă, întotdeauna și limbi istorice, ci pot fi varietăți diatopice ale unei anumite limbi istorice. Bretona în Franța, de exemplu, este o limbă istorică (minoritară); la fel basca în Spania. Dar araneza, considerată limbă minoritară (recunoscută oficial) în Spania (vorbită în Val d’Aran) este o varietate diatopică a occitanei, limbă istorică vorbită în sudul Franței și în Italia. În aceeași situație se află ladina, limbă minoritară (recunoscută oficial) vorbită în Italia, care este o varietate a retoromanei; sau cele trei dialecte suddunărene ale limbii române, aromâna, meglenoromâna și istroromâna, care, în statele unde se vorbesc, au statut de limbi minoritare (nerecunoscute oficial).

² Din motive de spațiu, circumstanțele socio-culturale care au influențat evoluția sistemelor pronominale de adresare din *Romania* vor fi prezentate pe scurt.

487; ÁLVARES, 2000: 149; COFFEN, 2002: 283-285; BOSSONG, 2008: 46-47]. De acord cu Bochmann, consider că:

“sich alle sprachlichen Veränderungen letzten Endes aus den gesellschaftlichen Kommunikationsverhältnissen herleiten lassen, wenn das auch nicht für jedes Detail schlüssig nachzuweisen ist. Es ist der Mensch, die Gesellschaft, die die Sprache macht, nicht umgekehrt”.

“Sprache ist eine Einheit, und sie ist auf allen ihren Ebenen ein Produkt soziokultureller Kommunikationsverhältnisse, die sich im Verlaufe der Sozial- und Kulturgeschichte verändert haben. Jede relevante Erscheinung dieser Geschichte lagert ihr sprachliches Sediment im Gesamt einer Sprache ab, so dass diese selbst wie ein Museum der ganzen Geschichte eines Raumes oder eines gesellschaftlichen Ensembles (z.B. eines Volkes) erscheint [...]” [BOCHMANN/STIEHLER, 2010: 15, 17]

2. Formele de adresare

2.1 Definiție, funcții. Formele de adresare sunt, în general, definite ca structuri lingvistice de tip deictic, prin intermediul cărora se desemnează interlocutorul real sau imaginar [KOTZ, 1984: 28; KERBRAT-ORECCHIONI, 1992: 15; HAMMERMÜLLER, 1993: 1). Ele au însă și diferite funcții secundare: dau informații despre natura relației dintre locutor și interlocutor; semnalează recunoașterea poziției (pe scara ierarhică) a interlocutorului de către locutor; exprimă atitudinea locutorului (respect, prețuire sau dispreț, simpatie sau antipatie etc.) față de interlocutor; indică apartenența socială și/sau regională a locutorului, a interlocutorului sau a amândurora; reflectă anumite valori și norme sociale ș.a.m.d.

Formele de adresare stau, de asemenea, în directă legătură cu apariția, evoluția și dispariția claselor sociale ca și cu modificarea normelor și valorilor unei societăți, fiind supuse, asemenea acestora, schimbărilor. Unele forme se mențin numai scurt timp, dispărând apoi definitiv din limbă, cum s-a întâmplat, de exemplu, cu *él, ella* ca pronume de reverență în spaniola europeană (vezi *infra*, 4.3.2). Altele supraviețuiesc la periferia sistemului, fie ca arhaisme, dacă realitatea pe care o desemnează a dispărut, cum este *Măria ta* în română, fie ca variante diatopice ori diafaze, cum este cazul lui *vós* în portugheză, folosit astăzi ca pronume de reverență față de o persoană numai în unele localități nordice (de exemplu, în Rio de Onor), în stilul literar cu tonalitate arhaică și în textele “oficiale” ale rugăciunilor (de exemplu în *Pai nosso* ‘Tatăl nostru’: *Pai nosso que estais no céu santificado seja o Vosso nome* etc. – lit. ‘Tatăl nostru care sunteți în cer/ sfințească-se numele d-voastră...’).

În concordanță cu schimbările socio-culturale, o limbă creează forme noi de adresare (cum a creat, de exemplu, româna veche, pe *dumneata, dumneavoastră*) sau le împrumută din limbile cu care intră în contact. În situații de contact diglosice, limba dominantă este, de regulă, *die Gebersprache* (‘limba-furnizor’), iar cea minoritară, *die Nehmersprache* (‘limba-receptor’). Așa a împrumutat sarda din catalană forma de curtoazie *busté* (‘dumneavoastră’) sau galega din castiliană forma *vostede*. În comunități mici, izolate, mai puțin supuse transformărilor sociale și culturale, formele de adresare se pot menține, dimpotrivă, neschimbate veacuri la rând. Spre ilustrare pot fi amintite pronumele de adresare din dialectele române suddunărene sau cele din mirandeză (vezi *infra*, 3.1 și 3.2.1). Conservarea unui sistem de adresare arhaic în comunități din arii centrale, inovatoare, cum este sistemul din franceză (vezi *infra*, 3.2.1), reprezintă excepții.

Formele de adresare arată uneori și cum reprezentanții puterii sau sistemul politic pot influența – în general, însă, pentru scurt timp – limba sau tradițiile lingvistice. În Spania, în anul 1586 și în Portugalia, în 1597, formele de adresare și uzul acestora au fost reglementate printr-o lege a regelui Filip II, *Leis das cortesias*. Potrivit acestei legi, în Portugalia adresarea cu *Vossa Majestade* era rezervată regelui și reginei, *Vossa Alteza* membrilor familiei regale, iar *Vossa Senhoria* supușilor regelui [cf. CINTRA, 1972: 23-26]. În Italia, în timpul regimului fascist, a fost impus pronumele de reverență *voi*. Ca reacție însă împotriva acestei măsuri, în rândul intelectualilor din opoziția antifascistă s-a răspândit uzul pronumelui de persoană a treia *Lei*, prin care se exprima curtoazia, și a lui *tu*, ca formă de adresare familiară [NICULESCU, 1974: 42-43]. În Franța, sistemul pronominal de adresare va consta, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în perioada Revoluției (deși numai pentru câțiva ani: 1789-1795) numai din pronumele *tu*, pronumele *vous* al adresării reverențiale fiind privit ca o relicvă feudală [COFFEN, 2002: 221, 230-232]. Aceste câteva exemple sunt suficiente pentru a conchide că, pe de o parte, pentru a putea explica uneori faptele de limbă trebuie luate în considerație orânduirea social-economică și aspectele culturale și politice caracteristice

acesteia, dar și că, pe de altă parte, analiza faptelor de limbă poate ajuta la reconstituirea (parțială) a unor momente din istoria societății. Este ceea ce subliniază și Bossong, referindu-se, în mod special, la formele de adresare:

“Solche Beobachtungen zu Form und Gebrauch [der Anredeformen] in der gesamten Romania zu vergleichen, ist ein äußerst lohnendes Unterfangen, bietet es doch vertiefte Einblicke in die Sozial- und Kulturgeschichte”. [BOSSONG, 2008: 47]

Trebuie de remarcat, în plus, că formele de adresare pot nu doar să reflecte relațiile dintre membrii unei societăți la un moment dat, ci le pot și modela. Răspândirea tot mai puternică a lui *tú* reciproc în Spania, după 1974, a dus la o consolidare a relațiilor de egalitate și solidaritate. Statutul social, diferența de vârstă sau gradul de cunoaștere a partenerilor de dialog joacă un rol din ce în ce mai redus în alegerea formei de *tratamiento*. Nu numai învățătorul sau profesorul de gimnaziu și de liceu este tratat cu *tú*, dar și persoane necunoscute – pe stradă, în spații comerciale, în hoteluri sau la bancă. Opoziția *tú* vs. *usted* corespunde în Spania de azi tot mai puțin dihotomiei *familiaritate* vs. *respect* + *distanță* și tot mai mult dihotomiei *situație informală* vs. *situație formală*.

2.2 Adresare directă vs. adresare indirectă. Ca forme de adresare pronominale (și verbale) prototipice sunt considerate, în spațiul european, formele de persoana a doua singular și plural. De exemplu, rom. *tu, dumneata, dumneavoastră, voi*, fr. *tu, vous*, occ. *tu, vos, vosautres/vautres* etc. Alături de acestea, sunt folosite cu funcție de adresare, în diferite limbi europene, și:

- forme de persoana a treia (pronume și sintagme nominale mai mult sau mai puțin gramaticalizate), cum sunt it. *Lei*, sp. *usted*, port. *você, o senhor, a senhora*, germ. *Sie* etc.;

- forme de persoana întâi (mai ales cele de plural), care pot fi auzite, de exemplu, în dialogul cu copiii sau cu pacienții: rom. *Acum noi* [= *tu/voi*] *mergem la culcare, Acum ne luăm* [= *d-voastră vă luați*] *pastilele*.

Se face, de aceea, diferențierea terminologică – ce s-a impus în lingvistica europeană după apariția lucrării lui Joseph Svennung *Anredeformen: Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ* (1958) – între *forme de adresare directă* (cele de persoana a doua) și *forme de adresare indirectă* (cele de persoana a treia, la care trebuie adăugate și pronumele de persoana întâi); sau, pe scurt, între *adresarea directă* și *adresarea indirectă*.

3. Tipologia sistemelor de adresare pronominale în limbile romanice³

Privite în ansamblu, sistemele pronominale de adresare (și elementele lor constitutive) existente actualmente în *Romania* prezintă mari deosebiri. Din punct de vedere tipologic, și anume în funcție de numărul de opoziții implicate, se pot distinge în limbile romanice majoritare și minoritare actuale, în opinia mea, patru sisteme pronominale de tratament: un sistem conservator, lipsit de opoziții (în general ignorat în clasificările tipologice existente⁴), un sistem dihotomic, un sistem trihotomic și un sistem cu patru grade de opoziție.

3.1 Sistemul de adresare lipsit de opoziții. Cel dintâi sistem nu cunoaște opoziția între adresarea familiară (în continuare abreviată T, de la lat. TU) și adresarea reverențială (în continuare abreviată V, de la lat. VOS), constând exclusiv din forme ale adresării familiar-intime (T). Acest sistem este caracteristic pentru dialectele române sud-dunărene. Numai în dialog cu o persoană străină locutorul recurge la o formă de adresare V din limba (majoritară) de contact – de exemplu, în aromâna din Grecia, la forma *afindil'e* < gr. *αφθτια* [CARAGIU-MARIOȚEANU, 1975: 74]. În tabelul de mai jos (ca și în tabelele care vor urma) sunt prezentate numai formele de nominativ:

³ În clasificarea care urmează nu sunt luate în discuție titlurile (specializate) cu care ne adresăm astăzi regilor, ambasadurilor, papilor, episcopilor, rectorilor ș.a.m.d. și care sunt considerate, în diferite gramatici ale limbilor romanice, sintagme (perifraze) nominale. În gramaticile românești, titlurile (*Maiestatea voastră, Excelența voastră, Alteța voastră, Sanctitatea voastră, Eminența voastră* etc.) sunt, dimpotrivă, considerate locuțiuni (sau perifraze) pronominale, fiind discutate, în general, la capitolul *Pronume de politețe*. Diferența de viziune poate fi explicată prin faptul că în portugheză, spaniolă, italiană, galegă etc. aceste perifraze (al căror grad de gramaticalizare/pronominalizare nu este în niciuna din limbile romanice foarte avansat, dovadă forma lor analitică și specializarea lor semantică) impun verbului-predicat persoana a treia, pe când în română ele impun verbului-predicat, în general, persoana a doua.

⁴ Între lucrările recente care abordează tema adresării în limbile romanice și care propun o clasificare tipologică a sistemelor de adresare pronominale trebuie amintite cea a lui COFFEN, 2002 (îndeosebi paginile 33-36) și cea a lui BOSSONG, 2008: 45-47, 72-74, 96-98, 121-122, 144, 171, 193-195, 222-224, 244-245, 269-271 și 301-304.

Tab. 1: Sisteme de adresare lipsite de opoziții

	Un interlocutor	Mai mulți interlocutori
	T	T
Aromână	<i>tîni</i>	<i>voi</i>
Meglenoromână	<i>tu</i>	<i>v(u)oi</i>
Istroromână	<i>tu</i>	<i>voi</i>

Exemple (un interlocutor):

- aromână:

(1) Domnu Șafarica, ți știi ti Vraca? *Tîni ești* ma tricutu și [...] [*Frația*, 2009: 184]

- istroromână:

(2) [fiul adresându-se tatălui] *tu li-ai* zacolit pitait vișea. [*Parabola fiului pierdut*, în Densușianu, 1986: 387]

3.2 Sistemul de adresare dihotomic. Al doilea sistem de adresare prezintă dihotomia T/V.

Aceasta se poate baza:

a) pe opoziția de număr: singularul persoanei a doua pentru adresarea familiar-intimă vs. pluralul persoanei a doua pentru adresarea reverențială;

b) pe opoziția de persoană: persoana a doua pentru adresarea familiar-intimă vs. persoana a treia pentru adresarea reverențială;

c) atât pe opoziția de număr, cât și pe opoziția de persoană;

d) pe o opoziție morfologică (de persoană și/sau număr) și lexicală;

e) numai pe o opoziție lexicală.

3.2.1 Sistemul de adresare pronominal bazat pe opoziția de număr constă, ca și cel lipsit de opoziții, exclusiv din pronume ale adresării directe (de persoana a doua). Acest sistem se găsește în puține limbi romanice: între cele majoritare, numai în franceză și, între cele minoritare, în occitană, în ladină și în mirandeză (în varietatea centrală și nordică). În franceză și în mirandeză, elementele constitutive sunt pronume simple, moștenite din latină: *tu*, *vous*, respectiv *tu*, *bós*. Occitana și ladina au îmbogățit sistemul cu un pronume compus (secundar), care desemnează mai mulți interlocutori: occ. *vosautres/vautres*, lad. *voétres/vuiétar*. În adresarea față de o singură persoană, exprimarea reverenței (V) se realizează, în toate aceste idiomuri, prin pluralizarea metaforică a interlocutorului (de exemplu, în franceză, prin *vous*). În adresarea față de mai mulți interlocutori, opoziția T/V este în limbile (respectiv varietățile) amintite, cu excepția ladinei, neutralizată.

Tab. 2: Sisteme de adresare dihotomice bazate pe opoziția de număr

	Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
	T	V	T	V
Franceză	<i>tu</i>	<i>vous</i>	<i>vous</i>	
Occitană	<i>tu</i>	<i>vos</i>	<i>vosautres/vautres</i>	
Ladină	<i>tu</i>	<i>os/vo/vos/vói</i>	<i>voétres/vuiétar</i>	<i>vo</i>
Mirandeză	<i>tu</i>	<i>bós</i>	<i>bós</i>	

Exemple (un interlocutor):

- franceză :

(3) *Tu pourrais* pleurer [...] [Gavalda: 8]

(‘Ai putea să plângi.’)

(4) *Avez-vous* observé des différences [...]? [*Le Figaro*, 31.03.2010: 18]

(‘D-voastră ați observat diferențe [...]?’)

- occitană:

(5) *Sariés* pas moun ome, mai moun chève, *tu* que *siés* l’èinat. [*Erzähler*: 130]

(‘Nu vei fi soțul meu, ci șeful meu, pentru că tu ești mai bătrân.’)

(6) - *Que fasès, vous, aqui?* / - *M’espacejave....* [*Erzähler*: 130]

(‘- D-voastră ce faceți aici? / - Mă plimbam.’)

- ladină (exemplu pentru adresarea V):

(7) *Vo ede* zbalíá. [*apud* Elwert: 133]

(‘V-ați înșelat.’)

- mirandeză:

- (8) *Tu que tenes, ah mie filha?* [Martins: 200]
(‘Tu ce ai, fata mea?’)
- (9) *Quei quereis ir para buôssa casa a fazer bós solica?* [Alves: 41]
(‘De ce vreți să plecați acasă, să stați singură?’)

3.2.2 Sistemul dihotomic bazat pe opoziția de persoană constă (cu puține excepții) din pronume de persoană a doua pentru adresarea familiar-intimă T și din pronume de persoană a treia, primare sau secundare, pentru adresarea reverențială V. Acest sistem se găsește, între limbile majoritare, în italiana standard și în spaniolă, iar între limbile minoritare, în retoromană (doar în engadineză), în aragoneză și în asturiana orientală și centrală. Idiomurile iberoromanice posedă pronume de adresare reverențială (de persoană a treia) secundare, rezultate din sintagme nominale (de exemplu, sp. *usted* < *vuestra merced*). În italiană și în engadineză, dimpotrivă, se folosesc cu această funcție pronume de persoană a treia primare, moștenite din latină: în italiană *Lei*, care la origine este o formă feminină oblică, iar în engadineză pronumele diferențiate după gen și număr *El, Ella, Els, Ellas*. În dialogul cu mai mulți interlocutori, opoziția T/V este în italiană neutralizată, pronumele de persoană a doua *voi* servind atât în adresarea familiar-intimă, cât și în cea reverențială. Idiomurile iberoromanice, în schimb, mențin dihotomia T/V și la plural, pronumele compuse (sp.) *vosotros* (pentru masculin), *vosotras* (pentru feminin), respectiv (ast.) *vosotros, vosotres* (care l-au înlocuit pe *vos*⁵) din adresarea familiară opunându-se pronumelui (V) rezultat din sintagma nominală *ustedes* (< *vuestras mercedes*).

În spaniola americană, dihotomia T/V se manifestă numai în adresarea către un interlocutor. Pronumele pentru adresarea familiară este fie *tú*, ca în spaniola europeană, fie *vos*. Pe baza acestor forme de adresare, se face distincția între *América tuteante* (Mexic și, cu puține excepții, Antilele: Santo Domingo, Cuba, Puerto Rico), *América voseante* (Argentina, Costa Rica, Nicaragua, Guatemala și Paraguay, unde *vos* l-a substituit pe *tú*) și *América tuteante-voseante* (Chile, o mare parte a Boliviei și a Columbiei etc.), unde *tú* și *vos* coexistă [CARRICABURO, 1997]. În aceste din urmă variante ale spaniolei americane, sistemul dihotomic nu se mai bazează, în adresarea către un singur interlocutor, doar pe opoziția de persoană, ci și pe opoziția de număr. De aceea, ele nu sunt incluse în tabelul următor.

Tab. 3: Sisteme de adresare dihotomice bazate pe opoziția de persoană

	Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
	T	V	T	V
Italiană	<i>tu</i>	<i>Lei</i>	<i>voi</i>	
Retoromană (engadineză)	<i>tu</i>	<i>El, Ella</i>	<i>voi</i>	<i>Els, Ellas</i>
Spaniola europeană	<i>tú</i>	<i>usted</i>	<i>vosotros, -as</i>	<i>ustedes</i>
Aragoneză	<i>tu</i>	<i>usté</i>	<i>vosotros, -as</i>	<i>ustedes</i>
Asturiană	<i>tu</i>	<i>usté</i>	<i>vosotros, -es</i>	<i>ustedes</i>
Spaniolă: America tuteante	<i>tú</i>	<i>usted</i>	<i>ustedes</i>	

Exemple (un interlocutor):

- italiană

- (10) *Tu non vuoi venire a Milano con me.* [Fallaci: 239]
(‘Tu nu vrei să vii la Milano cu mine.’)
- (11) *Maestro: lei suona da una vita.* [La Repubblica, 31.12.11: 54]
(‘Maestre, d-voastră cântați [la pian] de o viață.’)

- engadineză (exemplu pentru adresarea V):

- (12) *Eu vegn cun El/Ella/Els/Ellas.* [apud Liver: 28]
(‘Eu vin cu d-voastră.’)

- spaniolă europeană:

- (13) *Pero ¡tú tienes que entenderme!* [Teatro: 107]
(‘Dar tu trebuie să mă înțelegi!’)

⁵ Trebuie menționat că numai nominativul *vos* a fost substituit prin pronumele compuse amintite, în timp ce formele oblice se mențin până astăzi.

- (14) Don Demetrio, *usted* en Córdoba *tendrá* 800.000 fieles para atender. [*La razón*, 19.02.10: 41]
(‘Don Demetrio, d-voastră în Cordoba veți avea 800.000 de credincioși de sfătuit.’)
- aragoneză (exemplu pentru adresarea V):
(15) *Usté hu* farà milló. [*apud* Mascaray Sin: 32]
(‘D-voastră aveți să faceți asta mai bine.’)
- asturiană:
(16) *Pá, ¿tú ónde nacisti?* [*apud* Merlan 2010: 239]
(‘Tată, tu unde te-ai născut?’)
(17) *¿Qué opinión tien de les crítiques que recibe’l partiu qu’usté representa?* [*apud* Merlan 2010: 239]
(‘Ce părere aveți de criticile aduse partidului pe care d-voastră îl reprezentați?’)
- spaniola americană:
(18) *¿Qué te aflige, niña?* [*apud* Coffen: 148]
(‘Ce te neliniștește, copilă?’)
(19) *¿Llamaba usted?* [*apud* Coffen: 149]
(‘D-voastră m-ați chemat?’)

3.2.3 Sistemul dihotomic bazat atât pe opoziția de număr cât și pe opoziția de persoană este caracteristic, în *Romania Veche*, pentru unele limbi și varietăți romanice minoritare: pentru catalană, araneză și mirandeză de sud (vorbită în Sendim). Acest fapt se explică, pe de o parte, prin caracterul conservator al limbilor, respectiv varietăților amintite, care au păstrat forme de adresare directă existente în Evul Mediu (*tu, vós, bós/bus*), pe de altă parte prin contactul lor cu o altă limbă, în general dominantă (de exemplu, cu castiliana sau, în cazul aranezei, și cu catalana), din care au pătruns forme ale adresării indirecte (*vostè, busté* etc.).

Tab. 4: Sisteme de adresare dihotomice bazate pe opoziția de număr și persoană

	Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
	T	V	T	V
Catalană	<i>tu</i>	<i>vostè; vós</i>	<i>vosaltres</i>	<i>vostès; vós</i>
Araneză ⁶	<i>tu</i>	<i>busté; bus</i>	<i>buzati</i>	
Mirandeză (Sendin)	<i>tu</i>	<i>bós; el, eilha</i>	<i>bós</i>	

Exemple (un interlocutor):

- catalană (exemple pentru adresarea V):

- (20) ...*quan vós parlàveu...* [*apud* Badía Margarit: 168]
(‘... când d-voastră vorbeai...’)

- (21) *Vostè coneix* la ciutat. [*apud* Badía Margarit: 168]
(‘D-voastră cunoașteți orașul.’)

- araneză (exemple pentru adresarea V):

- (22) *è bus m’avéd* de kastiga/ *é busté m a* de kastiga. [*apud* Winkelmann: 324]
(‘și d-voastră trebuie să mă pedepsiți.’)

- mirandeză de sud (sendineză):

- (23) *À Ana*, fuste *tu* que *deixeste* la puorta abierta? [Informant din Sendim]
(‘Ana, tu ai lăsat ușa deschisă?’)

- (24) *À cumpadre*, *bós* nun *quereis* ir cumigo? [Informant din Sendim]
(‘Cumetre, d-voastră nu vreți să veniți/dumneata nu vrei să vii cu mine?’)

- (25) *À mei*, *eilha* *yá cenou?* [Informant din Sendim]
(‘Mamă, d-voastră ați luat/dumneata ai luat masa de seară?’)

În România Nouă, opoziția de număr și persoană stă, cum anticipam, la baza sistemului de adresare dihotomic din *América voseante* și din *América tuteante-voseante*. În adresarea față de un singur interlocutor, pronumele de persoana a doua plural *vos* indică (asemenea pronumelui de persoana a doua

⁶ Formele reverențiale *bus* și *busté* coexistă numai în *Medio Aran* (zona centrală a Văii Aran). În partea nordică, unde araneza se află în contact cu franceza, se folosește numai *bus*, iar în partea sudică, unde araneza se află în contact cu catalana și cu spaniola, se folosește *busté* [WINKELMANN, 1989 : 226].

singular *tú*, cu care coexistă în *América voseante-tuteante*) familiaritate-intimitate⁷, pe când cel de persoana a treia singular, *usted*, indică respect și distanță. Opoziția apare neutralizată în adresarea față de mai mulți interlocutori.

Tab. 5: Sisteme de adresare dihotomice bazate pe opoziția de număr și persoană în spaniola americană

	Un interlocutor		Mai mulți interlocutori
	T	V	T + V
<i>América voseante</i>	<i>vos</i>	<i>usted</i>	<i>ustedes</i>
<i>América tuteante-voseante</i>	<i>vos, tú</i>	<i>usted</i>	<i>ustedes</i>

Exemple (un interlocutor):

(26) ¿De qué te reís vos? [Argentina; *apud* Kany: 67]

(‘Tu de ce râzi?’)

(27) ¿De qué se ríe usted?

(‘D-voastră de ce râdeți?’)

3.2.4 Un loc aparte între sistemele de adresare dihotomice ocupă sistemul brazilian (cu excepția varietăților sudice), care are la bază o opoziție T/V de natură lexicală și constă exclusiv din forme indirecte (de persoana a treia), și anume: din pronume secundare rezultate din sintagme nominale (*você* < *Vossa Mercê*, *você*s < *Vossas Mercês*) și din sintagme nominale mai mult sau mai puțin gramaticalizate (*o senhor/a senhora*, *o doutor/a doutora*, *o colega*, *a colega* usw.):

Tab. 6: Sistemul de adresare dihotomic brazilian bazat pe opoziție lexicală

	Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
	T	V	T	V
Portugheza braziliană	<i>você</i>	<i>o senhor</i> , <i>a senhora</i> etc.	<i>você</i> s	<i>os senhores</i> , <i>as senhoras</i> etc.

Exemple (un interlocutor):

(28) E *você*, que *quer* de mim? [Informant din Rio de Janeiro]

(‘Și tu, ce vrei de la mine?’)

(29) *O Senhor* não é daqui, não. [Informant din Rio de Janeiro]

(‘D-voastră [domnule] nu sunteți de aici.’)

3.3 Sistemul de adresare trihotomic. Sistemul trihotomic distinge, la singular, între adresarea familiar-intimă (T), adresarea semireverențială (V₁) și adresarea reverențială (V₂).

3.3.1 În friulană și în unele varietăți ale romanșei (în sursilvană, surmirană și sutsilvană), acest sistem se bazează pe opoziția de număr (de exemplu, în friulană: singular *tù* vs. plural *Vô/Vos*) și de persoană (persoana a doua singular *tù* vs. persoana a treia singular *Lui, Jê*). În adresarea către mai mulți interlocutori, sistemul prezintă numai opoziția T/V. Cu excepția pronumelor *vualtris* din friulană și *vusoters* (masc.), *vusotras* (feminin) din varietățile romanșe, rezultate prin compunere, celelalte sunt pronume primare, moștenite din latină.

Tab. 7: Sisteme de adresare trihotomice bazate pe opoziția de număr și persoană

	Un interlocutor			Mai mulți interlocutori	
	T	V ₁	V ₂	T	V
Friulană	<i>tù</i>	<i>Vô/Vos</i>	<i>Lui, Jê</i>	<i>vô, vualtris</i>	<i>Vô</i>
Romanșă (surs., surm., suts.)	<i>ti</i>	<i>Vus/Voks</i>	<i>Els</i>	<i>vus;</i> <i>vusoters, -tras</i>	<i>Vus/Voks</i>

Exemple (un interlocutor):

- friulană:

(30) no sai parcè che *tù ti lavis* cu l’aghe frede [*apud* Bossong : 195]

(‘nu știu de ce tu te speli cu apă rece.’)

(31) par *Vo*, mări, ’o fâs duc’i sfuarz. [*apud* Bossong : 195]

⁷ Pronumele de adresare *vos* apare în poziția de nominativ-subiect. La cazurile oblice, în schimb, formele pronomiale neaccentuate sunt cele de persoana a doua singular (vezi exemplul 26).

- (‘pentru dumneata, mamă, fac orice efort.’)
- (32) *Lui al è furlan. / Jê e je furlane.* [apud Bossong: 195]
(‘D-voastră sunteți friulan./ D-voastră sunteți friulană.’)
- retoromană (sursilvană):
- (33) *Ti eis in bien carstgaun.* [Informant din Graubünden, Laax]
(‘Tu ești un om bun.’)
- (34) *Daco meis Vus buca cun skis?* [Informant din Graubünden, Laax]
(‘De ce nu mergi dumneata/nu mergeți d-voastră să schiați?’)
- (35) *Vegnan Els era cun nus?* [Informant din Graubünden, Laax]
(‘Veniți și d-voastră [preasfințite părinte] cu noi?’)

În varietățile romanșei din Graubünden, *Els* este folosit ca pronume de adresare (care exprimă un respect deosebit) tot mai rar, fiind simțit ca învechit. Se mai întâlnește încă în adresarea către reprezentanți ai bisericii.

3.3.2 Un sistem de adresare trihotomic, ale cărui elemente se opun morfologic și lexical, prezintă și trei limbi din *Romania Laterală*: portugheza și galega în Vest și (daco)româna în Est. Sistemul portughez se bazează pe opoziția de persoană (persoana a doua *tu* vs. persoana a treia *você* aprox. ‘dumneata’) și pe opoziție lexicală (*você* ‘dumneata’ vs. *o senhor* ‘dumneavoastră’); sistemul galegăi – pe opoziția de persoană (persoana a doua *tu* vs. persoana a treia *el, ela*, aprox. ‘dumneata’), de număr (*tu* vs. *vós* ‘dumneavoastră’) și pe opoziție lexicală (*el, ela* vs. *vostede* ‘dumneavoastră’); iar sistemul românei, constând numai din pronume (primare sau secundare) de persoana a doua, pe opoziția de număr (singular *dumneata* vs. plural *dumneavoastră*, în adresarea către un singur interlocutor) și pe opoziție lexicală (*tu* vs. *dumneata* sau *voi* vs. *dumneavoastră*).

Tab. 8: Sisteme de adresare trihotomice bazate pe opoziție morfologică și lexicală

	Un interlocutor			Mai mulți interlocutori		
	T	V ₁	V ₂	T	V ₁	V ₂
Galiciană	<i>ti/tu</i>	<i>el, ela</i>	<i>vostede;</i> <i>vós</i>	<i>vós;</i> <i>vosoutros,</i> <i>-tras</i>	<i>eles,</i> <i>elas</i>	<i>vostedes</i>
Portugheză europeană	<i>tu</i>	<i>você</i>	<i>o senhor,</i> <i>a senhora etc</i>	<i>vocês</i>		<i>os senhores,</i> <i>as senhoras etc.</i>
Română	<i>tu</i>	<i>dumneata</i> <i>(mata)</i>	<i>dumneavoastră</i>	<i>voi</i>		<i>dumneavoastră</i>

Exemple (un interlocutor):

- galegă:

- (36) *I eres ti [...] á miña beira sempre.* [Literatura: 141]
(‘Și tu îmi ești mereu alături.’)
- (37) *Mi pa, ¿quere que vaia alguén con el?* [apud Álvares: 3]
(‘Tată, vrei să meargă cineva cu dumneata?’)
- (38) *¿Cómo ía vostede ceder por outra cousa?* [Literatura: 59]
(‘Cum aveai să cedați d-voastră pentru altceva?’)
- (39) *¿[Vós] Estadés cómoda, madriña?* [apud Álvares et al.: 161]
(‘D-voastră stați comodă, nașă?’)

- portugheză europeană:

- (40) *Mas tu não tens onde sentar-te.* [Saramago: 292]
(‘Dar tu nu ai unde te așeza.’)
- (41) *Você gosta de trabalhar aqui no hotel?* [PF, text 1248: 277]
(‘Dumitale îți place să lucrezi aici în hotel?’)
- (42) *Eu fui educada em Kazan. E que lhe importa ao senhor?* [Miguéis: 91]
(‘Eu am fost educată în Kazan. Dar ce vă privește asta pe d-voastră?’)

- (daco)română:

- (43) *Tu când aveai vârsta mea nu aveai durerile-astea.* [CORV: 85]
- (44) *Ce pot eu să fac pentru dumneata?* [Adevărul, 26.04.2010]
- (45) *Recunosc în dumneavoastră un tânăr dotat.* [CORV: 233]

În portugheză, adresarea reverențială de grad maxim se realizează prin sintagme nominale mai mult sau mai puțin gramaticalizate (pronominalizate): nu numai prin *o senhor, a senhora* (adresare către o

persoană de sex bărbătesc, respectiv către o persoană de sex femeiesc), ci și prin *Vossa Excelência* (adresare respectuoasă, indiferent de sexul interlocutorului), *o doutor, a doutora* sau *o senhor doutor, a senhora doutora* (adresare față de cineva cu studii superioare și, în general, cu doctorat), *o professor, a professora* (adresare față de cineva care este profesor), *o pai, a mãe* (adresarea către tată, respectiv către mamă), *o avô, a avó* (adresarea către bunic, respectiv către bunică) ș.a.m.d. Dintre acestea, *o senhor, a senhora* și *Vossa Excelência* sunt puternic gramaticalizate, tinzând să devină pronume. Semnele acestui proces de gramaticalizare sunt reducerea corpului fonetic – *Vossa Excelência* sună în portugheza vorbită *vossência* –, respectiv prezența obligatorie a articolului hotărât: *o senhor*, ca formă de adresare, înseamnă ‘dumneavoastră’, pe când formele *senhor!* sau *um senhor* au sensul ‘domn’.

3.4 Sistemul de adresare cu patru grade de opoziție. Sistemul de adresare cu patru grade de opoziție este specific limbii sarde. El constă din forme directe (log., camp. *tu*, log. *bois*, camp. *fuste(ti), bosu*) și indirecte (pronume, precum log. *vosté, isse*, și sintagme nominale gramaticalizate, precum camp. *sa mertzei*), care indică diferite grade de familiaritate, de reverență și de distanță [BLASCO FERRER, 1986: 107-108].

Tab. 9: Sistemul de adresare cu patru grade de opoziție al limbii sarde – dialectele logudorez și campidanez (adresarea față de un interlocutor)

	T (Familiar)	V ₁ (Familiar-respectuos)	V ₂ (Respectuos)	V ₃ (Formal-respectuos; distanță socială)
Logudoreză	<i>tu</i>	<i>bois</i>	<i>vosté</i>	<i>isse</i>
Campidaneză	<i>tu</i>	<i>fuste(ti)</i>	<i>bosu</i>	<i>sa mertzei</i>

Exemple (un interlocutor):

- logudoreză:

- (46) *Itte faghede tue inoghe?* [Informant din Sardinia]
(‘Ce fac copiii tăi?’)
- (47) *Comente istazes bois?* [apud Blasco Ferrer: 108]
(‘Ce mai faci dumneata/mata [de ex., bunicule/bunico]?’)
- (48) *Ma vosté, candu sezis bennidu?* [Informant din Sardinia]
(‘Dar dumneavoastră când ați venit?’)
- (49) *bi lu neret isse.* [apud Blasco Ferrer: 108]
(‘Dumneavoastră/Domnia voastră trebuie să-i spuneți.’)

- campidaneză (exemple pentru adresarea V):

- (50) *Comenti stait fustei?* [apud Blasco Ferrer: 108]
(‘Ce mai faci dumneata [de ex., bunicule/bunico]?’)
- (51) *e bosu, santu Luxoriu, chi seis su protetoru [...]* [apud Blasco Ferrer: 108]
(‘și d-voastră, sfinte Luxoriu, care sunteți protectorul meu [...]’)
- (52) *Sennori a Sa mertzei chi es abogau.* [apud Blasco Ferrer: 108]
(‘Domnule’ vi se spune D-voastră/Domniei voastre, care sunteți avocat.)

În dialectele sarde nordice se folosesc, de asemenea, formele de tratament *vossia* (în familie) și *Vissignoria* (de exemplu, în dialogul dintre servitor și stăpân). Aceste diferențieri din cadrul sistemului de adresare se explică și prin multiculturalitatea societății sarde, consecință a ocupațiilor străine succesive: aragoneză-catalană în secolele al XIV-lea și al XV-lea, castiliană în secolul al XVI-lea și al XVII-lea și italiană din secolul al XVIII-lea.

*

Din clasificarea tipologică a sistemelor de adresare pronominală rezultă că limbile majoritare (naționale) dispun fie de sisteme dihotomice (franceza, italiana, spaniola), fie de sisteme trihotomice (portugheza, româna). În limbile minoritare, dimpotrivă, se găsesc toate cele patru tipuri de sisteme (cel lipsit de opoziții, sistemul dihotomic, trihotomic și cel cu patru grade de opoziție).

Când au luat naștere aceste patru sisteme de tratament diferite tipologic și care au fost factorii care au favorizat diferențierea lor? La aceste întrebări încerc să răspund în cele ce urmează.

4. Evoluția sistemelor de adresare pronominală în România

Cronologic, sistemele de adresare pronominală mai sus prezentate au luat naștere în epoci diferite.

4.1 Sistemul de adresare lipsit de opoziții, care se regăsește în dialectele române suddunărene, este cel mai vechi sistem. Îl găsim în latina clasică, unde TU era adresarea “normală” față de o persoană, iar VOS față de mai multe persoane. Citez un exemplu dintr-o scrisoare a lui Cicero adresată prietenului său, Titus Pompeius Atticus:

(53) Ad te quid scribam, nescio. [Cicero, *Ad Atticum*; CR, I: 15]
 (“Nu știu ce să-ți scriu.”)

4.2 Sistemul de adresare bazat pe opoziția de număr (TU vs. VOS, ca forme de desemnare a unui singur interlocutor) a apărut în latina târzie. Inițial, VOS a fost rezervat exclusiv pentru împărat. Acest VOS *maiestatis* va fi fost fie o consecință a lui NOS *maiestatis*, atestat în discursul împăraților în secolul al III-lea: împăratul vorbea cu NOS, iar ceilalți i se adresau cu VOS [SVENNUNG, 1958: 375]; fie o consecință a pluralității regale: după scindarea Imperiului Roman, în 395, cel care se adresa împăratului de la Roma folosea pluralul VOS întrucât se referea, în același timp, și la împăratul de la Constantinopol. Ca reflex, împăratul răspundea cu NOS [COFFEN, 2002 : 36-38; BOSSONG, 2008 : 46]. Către sfârșitul Antichității și în Evul Mediu, adresarea cu VOS față de o singură persoană se răspândește și în alte situații. VOS își pierde astfel sensul sociativ din latina târzie și devine o formă de adresare reverențială, rezervată celor care dețin “puterea”. Acest pronume cumulează, prin urmare, două funcții: este un plural autentic (formă de adresare T față de mai mulți interlocutori) și un plural metaforic (formă de adresare V față de un singur interlocutor).

Tab. 10: Sistemul de adresare dihhotomic bazat pe opoziția de număr în Evul Mediu

Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
T	V	T	V
<i>tu</i>	<i>vos / voi / vo</i>	<i>vos / voi / vo</i>	

Acest sistem dihhotomic se răspândește pe întreg teritoriul fostului Imperiu Roman de Apus și se menține neschimbat până spre sfârșitul Evului Mediu.

VOS ca formă de adresare reverențială este atestat atât în texte medievale latine, de exemplu în scrisori ale papei Gregorius I (540-604) [COFFEN, 2002: 38-41], cât și, începând cu secolul al XI-lea, în texte romanice⁸. Exemple :

- latină (sec. al VI-lea):

(54) *Vos qui ei (imperator) familiaris servitis, loqui ei liberius potestis.* [apud COFFEN, 2002:40]
 (‘D-voastră, care îl serviți familiar, puteți să-i vorbiți mai liber.’)

- franceză:

(55) Co dist Rollanz: Cumpainz, que faites vos? [apud COFFEN, 2002: 81]
 (‘Așa spune Roland: Camarad, ce faceți d-voastră?’)

- occitană:

(56) Domna, no *siaz* tan fera. [sec. XIII; CR, I: 637]
 (‘Doamnă, nu fiți atât de rea.’)

- catalană:

(57) Senyor, per Deu *vos* prech quem *digats* si Lancelot as sains. [sec. XIII; CR, I: 670]
 (‘D-le, pentru Dumnezeu, vă rog să-mi spuneți dacă Lancelot este sănătos.’)

- italiană:

(58) O regina cortese, io so a *voi* venuto/ ch’al mio cor feruto [sec. XIII; CR, I: 244]
 (‘O, regină generoasă, am venit la d-voastră cu inima mea rănită.’)

- spaniolă:

(59) e *vos*, mugier ondrada, de mí *seades* servida! [sec. XIV; CR, I: 713]
 (‘și d-voastră, femeie cinstită, veți fi de mine servită.’)

- astur-leoneză:

(60) Ye *vos* don Thomás ye *vos* Petro Peláiz *devedes* a dar... [sec. XVIII, *Antoloxía*: 15]
 (‘Și d-voastră, don Thomás, și d-voastră, Petro Peláiz, trebuie să dați...’)

⁸ De exemplu, pluralul metaforic VOS apare în sec. al XI-lea în franceză, în *La vie de Saint Alexis*; în sec. al XII-lea în occitană, în lirica trubadurilor, și în spaniolă, în *Poema del mio Cid* [COFFEN, 2002 : 51]; în sec. al XIII-lea în astur-leoneză, în texte administrative [MERLAN, 2010], și în portugheză, în cronicile și nuvelele cavaleresti [CINTRA, 1972: 16].

- galaico-portugheză:

(61) Mais non *uos* faç[o] eu saber / de quanto mal me faz amor / por *uós* [sec. XIII; CR, I: 818]

(‘Dar nu vă mărturisesc cât de rău îmi face iubirea pentru d-voastră.’)

- portugheză:

(62) Ay, flores, ay flores de uerde pinho, / se *sabedes* novas do meu amigo! [...] / *Vós* me perguntades polo *uoss'* amigo / e eu ben *uos* digo que é san' e uiuo. [sec. XIII/XIV; CR, I: 824-825]

(‘- Ah, flori, ah flori de pin verde, / [spuneți-mi] dacă știți ceva de prietenul meu! / - D-voastră mă întrebați de prietenul d-voastră / Iar eu vă spun că este sănătos și viu.’)

- friulană:

(63) Piruç myò doç inculurit, / [...] / Per *vo* mi ven tant ardiment [sec. XIV; CR, I: 406]

(‘Piruç, dulceața mea curată, [...], eu ard pentru d-voastră.’)

- dalmată:

(64) Ma eu si lu do a sauir a *uoi*... [sec. XIV; scrisoare către cancelarul din Ragusa; CR, I: 203]

(‘Dar eu vă aduc d-voastră la cunoștință...’)

Ceea ce a favorizat răspândirea și stabilitatea sistemului dihotomic amintit au fost mai ales circumstanțele socio-culturale din *Romania Occidentală*: constituirea primelor regate și condate, dezvoltarea societății feudale, înflorirea vieții la curte, răspândirea, prin trubadurii occitani, a normelor de *savoir-vivre* și a unui limbaj de curte elegant, interesul crescând pentru regulile de curtoazie etc. Tot acum se afirmă, ca limbi scrise, varietățile romanice, care înlocuiesc treptat în această funcție latina, respectiv araba [cf. UBIETO *et al.*, 1983: 71, 133-139, 162-260; COFFEN, 2002: 48].

În română (în toate dialectele) lipsesc atestări medievale ale lui VOS *reverentiae* și ale sistemului dihotomic amintit. Datorită condițiilor sociale și culturale diferite de pe teritoriul unde s-au format poporul și limba română în comparație cu cele din *Romania Occidentală* – dintre care poate cele mai importante au fost organizarea socială gentilică sau în obști sătești în tot cursul Evului Mediu și lipsa contactelor cu romanitatea occidentală ca urmare a stabilirii slavilor în sud-estul Europei –, româna trebuie să fi păstrat neschimbat sistemul de adresare moștenit din latină (constând numai din forme T) în epoca numită “româna comună” și mult încă după această epocă. În dacoromână, sistemul lipsit de opoziții pare să fi rezistat până aproximativ în secolul al XIV-lea – al XV-lea, căci în scrisori din Bistrița tutuirea este forma de adresare dominantă chiar până în sec. al XVI-lea, deși apar și forme de adresare V [cf. ROSETTI, GS, II: 225, citat după IVĂNESCU, 1986: 487].

4.3 Începând cu secolul al XIII-lea – al XIV-lea, sistemele de adresare pronominale vor suferi, în aproape întreaga *Romanie*, o importantă restructurare.

4.3.1 Sistemul de adresare catalan (în secolul al XIII-lea), castilian (în secolul al XIV-lea) și occitan (în secolul al XVIII-lea) se îmbogățesc cu noi forme de plural, compuse – cat. *vosaltres*, sp. *vosotros*, occ. *vosautres* < VOS ALTERI, VOS ALTEROS –, care înlocuiesc pronumele *vos* ca formă de adresare T față de mai mulți interlocutori [COFFEN, 2002: 53-55, 769-70]. Cauzele acestei inovații au fost probabil funcția dublă a lui *vos* (plural autentic și plural metaforic) și, decurgând din prima, ambiguitatea lui semantică.

4.3.2 Din secolul al XIV-lea, dar în special între al XV-lea și al XVIII-lea, în Italia și în Peninsula Iberică apar forme de adresare noi, indirecte, care servesc pentru exprimarea curtoaziei, a respectului. În spaniolă și în portugheză, acestea vor elimina treptat pluralul metaforic *voi*, respectiv *vos*, deja erodat semantic în urma răspândirii lui în limbajul diferitelor clase sociale și a folosirii lui frecvente⁹.

Formele de adresare indirectă exprimând curtoazia sunt de două tipuri: nominale și pronominale.

a) Cele nominale (titluri cu funcție caracterizatoare la origine) se răspândesc în italiană, în spaniolă (iar din spaniolă pătrund în galegă, asturiană și catalană), în portugheză și, în măsură redusă, și în franceză. Exemple:

- italiană: *Vostra Signoria* (*Signoria Vostra*), *Vostra Eccellenza*, *Vostra Magnificenzia* (*Magnificenzia Vostra*), *Vostra Santità*, *Vostra Generosità* etc.:

(65) Illu.mo Signore... ho receputo dui lettere de *V.S.* [apud NICULESCU, 1974: 93]

(‘Mult stimat domn, am primit două scrisori de la Domnia voastră.’)

⁹ În portugheză, de exemplu, *vós*, ca plural metaforic, cade în desuetudine pe la mijlocul secolului al XVIII-lea [cf. CINTRA, 1972: 34-35].

- spaniolă: *Vuestra Merced, Vuestra Alteza, Vuestra Excelencia, Vuestra Señoría, Vuestra Eminencia* etc.:
 (66) Señor Bachiller, ¿ha visto vuestra merced mi bonete? [sec. XVI; CR, I; 785]
 ('Domnule Bachiller, a văzut Domnia voastră beretul meu?')
- portugheză: *Vossa Mercê, Vossa Alteza, Vossa Excelência, Vossa Senhoría, Vossa Eminência* etc.:
 (67) Que manda Vossa Mercê? [anul 1646; *apud* CINTRA, 1972: 31]
 ('Ce poruncește Domnia voastră?')
- catalană (asemănătoare celor din spaniolă):
 (68) Senyora, perquè m'ho demana vostra senyoria? [sec. XV; *apud* GUITER, 1961: 198]
 ('Doamnă, de ce mă întreabă Domnia voastră asta?')
- franceză: *Votre Majesté* (vezi *infra*, exemplul 72).
- b) Formele de adresare indirectă pronominală sunt reprezentate prin pronume personale de persoana a treia și prin pronume demonstrative. Folosite inițial anaforic, ca substitute ale sintagmelor de adresare nominale, ele au devenit ulterior, la rândul lor, veritabile forme de adresare reverențiale. Exemple:
- italiană: formele de adresare indirectă pronominală, toate feminine, sunt atestate deja în secolul al XV-lea și al XVI-lea: *ella* ('d-voastră'), pronume personal de persoana a treia în nominativ sau precedat de prepoziție, ocurent ulterior în forma oblică *lei* (și ca subiect), care se menține până astăzi în italiană; *essa* și *quella* ('d-voastră'), ambele pronume demonstrative [NICULESCU, 1974: 111-112]:
 (69) Tornai ben da Fiorenza e volentiere seria venuto a Vostra Signoria sì per vedere *Quella*. [*apud* NICULESCU, 1974: 110]
 ('M-am întors de la Florența sănătos și așa veni cu plăcere la Domnia voastră să vă văd.')
- (70) Perché la vostra reverendissima Paternità intenda bene l'effecto de la cosa, voglio ch'*Ella sappia* che io l'ho facto per piacere. [*apud* NICULESCU, 1974: 111]
 ('Pentru că Preasfinția voastră înțelege bine efectul acestui lucru, vreau ca d-voastră să știți că l-am făcut cu plăcere.')
- (71) *Lei lo ha trattato bene et clementemente* [*apud* NICULESCU, 1974: 113]
 ('D-voastră l-ați tratat bine și cu milă');
- franceză: pronumele personale de persoana a treia sunt atestate ca forme de adresare indirectă în sec. al XVII-lea [COFFEN, 2002: 109]; în exemplul următor ele apar doar în poziție anaforică, substituind sintagma nominală *Votre Majesté*:
 (72) Sire, répond l'Agneau, que Votre Majesté / Ne se mette pas en colère; / Mais plutôt qu'*elle considère* [...] [sec. XVII; *apud* VASCONCELLOS, 1900: 471]
 ('Sire, răspunde mielul, Majestatea voastră să nu se supere; ci mai curând să considere...');
- spaniolă: pronumele care servesc ca forme de adresare indirectă în secolul al XV-lea și al XVI-lea sunt *él, ella* [SVENNUNG, 1958: 34]; ele exprimau un respect mediu, între *Vuestra Merced*, foarte respectuos, și *vos*, prea puțin respectuos¹⁰ [LAPESA, 1970: 158-160]:
 (73) *Él es mi señor y tengo de sufrirte*. [*apud* SVENNUNG, 1958: 161]
 ('D-ta ești stăpânul meu și trebuie să te suport.');
- iudeospaniolă: în epoca izgonirii evreilor din Spania, la sfârșitul secolului al XV-lea, iudeospaniola dispunea deja de formele de adresare indirectă *el, eya, eyos, eyas* ('d-voastră'), diferențiate după gen și număr, care s-au conservat până astăzi [cf. Malinowsky, 1983];
- astur-leoneză: pronumele *él, ella*, diferențiate după gen, sunt atestate ca forme de adresare reverențiale în texte din secolul al XIX-lea, în diferite varietăți astur-leoneze (din Asturias, León și Miranda do Douro), ceea ce conduce la ideea că ele s-au răspândit în limbă cu această funcție cu mult înainte;
- galiciană: ca și în astur-leoneză, pronumele de persoana a treia folosite ca forme de adresare reverențială, *el, ela, eles, elas* (diferențiate după gen și număr), sunt atestate, datorită inexistenței textelor în acest idiom vreme de mai multe secole, abia în veacul al XIX-lea; ele trebuie însă să fi luat naștere, ca forme de adresare, aproximativ în aceeași epocă cu sp. *él, ella*, iudeosp. *el, eya, eyos, eyas* și ast-leon. *él, ella*, adică prin secolul al XVI-lea;
- portugheză: pronumele *ele* (masc.), *ela* (fem.) apar ca forme de adresare indirectă, substituind o sintagmă nominală precedentă, în texte din sec. al XVI-lea, dar nu ca nominativ-subiecte, ci după o prepoziție (a se vedea în exemplul următor și funcția reverențială a pronumelui posesiv *sua*):
 (74) Mas peça-me V. Ex.ª cousa que se a *ela* possa dar, e será *sua*. [*apud* MERLAN, 2011: 190]

¹⁰ Se poate spune, de aceea, că, în aceste două secole, spaniola a dispus de un sistem de adresare trihotomic: *tú* (T) vs. *él, ella* (V₁) vs. *Vuestra Merced* etc. (V₂).

(‘Dar să-mi ceară Excelența voastră un lucru pe care să i-l pot da, și acel lucru va fi al d-voastră.’)

Formele de adresare indirectă pronominală nu vor rezista mult timp în franceză (care consolidează sistemul dihotomic medieval), în spaniolă și în portugheză. Le găsim, în schimb, până astăzi în italiană (în limba standard: *Lei*, vezi *supra* ex. 11, și în unele dialecte, sub forma *chiel*, *chila*), în galegă (vezi *supra*, ex. 37), în unele varietăți astur-leoneze (cum este mirandeză din Sendin, vezi *supra* ex. 25) și în iudeospaniolă. În ceea ce privește formele de adresare (indirectă) nominale, acestea s-au gramaticalizat (mai concret, au devenit pronume de persoana a treia) în sec. al XVII-lea – al XVIII-lea: it. *Vostra Signoria* > *vossignoria* (> piem. *vossgnuria*, lig. *vuscía*, gen. *vuscía*, *uscía*, ven. *vussioria*, *vossuria*); sp. *Vuestra Merced* > *vuesasted* > *usted*, cat. *Vostra Mercè* > *vostè*, ast. *Vues(tr)a Mercé* > *vusté*, port. *Vossa Mercê* > *você*. În felul acesta, în secolul al XVIII-lea, diferite limbi romanice occidentale – spaniola, italiana, portugheza – dispun de sisteme de adresare dihotomice bazate nu numai pe opoziția de număr, ci și pe opoziția de persoană.

Tot în acest interval (secolul al XV-lea – al XVIII-lea) trebuie să fi luat naștere sistemul trihotomic din galegă și din mirandeză, conservat până în prezent în cea mai mare parte a Galiciei [ÁLVARES, 2000] și în mirandeză din Sendim [MERLAN, 2010].

Circumstanțele socio-culturale care au condus la restructurarea sistemului de adresare în limbile romanice occidentale au fost înflorirea marilor centre culturale și a curților regale europene, formarea statelor cu putere centralizatoare¹¹, expansiunea atlantică și descoperirea „noii lumi”, urbanizarea, care a determinat modificarea raporturilor sociale, consolidarea noii clase a burgheziei și trecerea treptată la capitalism, afirmarea marilor limbi de cultură italiană, franceză, spaniolă și portugheză în defavoarea celorlalte limbi (occitana, catalana, aragoneză, astur-leoneză și galegă, care își pierd, din secolul al XIV-lea, funcția de limbi ale literaturii și ale administrației), hegemonia spaniolă în Europa [LAPESA, 1981: 265-266; UBIETO *et. al.*, 1983: 300, 309 ș.u.; COFFEN, 2002 : 93-100].

4.3.3 Din cele spuse anterior, rezultă că în secolul al XVIII-lea franceza dispunea de un sistem identic cu cel medieval, constând din două pronume de persoana a doua, occitana de un sistem îmbogățit cu încă un pronume de persoana a doua (compus), iar italiana și limbile iberoromanice de sisteme incluzând și forme ale adresării indirecte (alături de cele directe sau în locul unora dintre acestea). La celălalt capăt al *Romaniei*, (daco)româna va consolida, aproximativ în aceeași perioadă, ca niciuna dintre limbile romanice, adresarea directă. Alături de pronumele de adresare familiar-intimă *tu* și *voi*, sistemul (daco)român se îmbogățește cu formele reverențiale *domnia ta* (cu numeroase variante în secolele al XVI-lea și al XVII-lea: *domniea ta*, *domniata*, *mnetă* etc.), *domniile vostre* (cu variantele *domnevoastre*, *domnevoastră*, *dumnevoastră* etc.). Deși provin din sintagme nominale (dar aflate deja într-un proces avansat de gramaticalizare, dovadă că elementele lor apar și aglutinate), aceste forme de adresare nu impun verbului persoana a treia, ca în spaniolă, în portugheză sau în italiană, ci persoana a doua. Consolidarea adresării directe în sistemul românesc este, cum observă Sextil Pușcariu [1943: 124], o trăsătură comună cu alte limbi din așa-numita “uniune lingvistică balcanică”: cu greaca, bulgara și albaneza.

Primele texte românești (originale sau traduceri) din secolul al XVI-lea ca și din secolele următoare probează că româna veche posedă un sistem de adresare pronominal dihotomic, care, în ciuda formelor sale directe, se baza nu pe opoziția de număr, ca sistemul de adresare francez sau occitan, ci pe o opoziție lexicală: *tu* (persoana a doua, singular) vs. *domnia ta/domniata* (persoana a doua, singular), respectiv *voi* (persoana a doua, plural) vs. *domniile voastre/ domnevoastră* (persoana a doua, plural).

Tab. 11: Sistemul de adresare dihotomic al (daco)românei vechi

Un interlocutor		Mai mulți interlocutori	
T	V	T	V
<i>tu</i>	<i>domnia ta/domniata</i>	<i>voi</i>	<i>domniile vostre /domnevoastră</i>

Exemple pentru formele de adresare V:

(75) Eu spui *domnietale*, iară *domniata ești* înțelept și aceste cuvinte să ții *domniata* la tine, să nu știe umin mulți, și *domniile voastre* să vă păziți cum știți mai bine. [sec. al XVI-lea; Cr: 16]

¹¹ Numai Italia nu se constituie într-un stat cu putere centralizatoare, căci lipsesc atât o putere centralizatoare cât și unitatea de limbă.

(76) *socotește-ne măriia-ta* nevoia și greul. [sec. al XVII-lea; CR, II: 34]

(77) Și să dă domnădzău să fiți *domnëveastră* sănătoși. [sec. al XVI-lea; Cr, 18]

Domni(i)ata, care trebuie să fi fost inițial o formă de adresare față de voievod, este rezervată în secolul al XVI-lea boierilor (la plural îi corespunde *domniile vo(a)strel/ domnëveastră*). Pentru a indica poziția superioară pe scara ierarhică a voievodului apare o nouă formă de adresare, *Măriia ta*. În secolul al XVII-lea, *Maria ta* se folosește și față de un boier sau (rar) în adresarea către Dumnezeu [cf. MERLAN, 2011: 196]. Nu se va răspândi însă în toate clasele sociale, cum s-a întâmplat mai târziu cu *domni(i)ata* > *dumneata* și, deci, nu va suferi aceeași desemantizare. Alte forme de adresare, precum *Sfinția voastră*, de asemenea atestată în româna veche, se mențin ca titluri (specializate semantic).

Apariția formelor reverențiale amintite stă, desigur, în legătură cu întemeierea primelor state românești (Țara Românească către 1324 și Moldova în 1359) și cu consolidarea – foarte târzie în comparație cu Apusul – a feudalismului [GIURESCU, 2000: 155-156; ROSETTI, 1986: 428]. Este ceea ce subliniază și Ivănescu:

“Pe când în Apus se pregătea era capitalistă [...], la noi se pregătea adevăratul ev feudal. [...] Este evident dar că împărțirea societății în clase a dus și la o diferențiere a pronumelor; de unde până atunci existau numai pronumele personale (*eu, tu, el, noi, voi, ei*), în epoca aceasta au apărut pronumele de reverență.” [IVĂNESCU, 1986: 447-448]

4.4 Sistemele de adresare, dihotomice sau trihotomice, formate în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea s-au păstrat neschimbate în majoritatea limbilor romanice până astăzi. Excepție fac două limbi din arii laterale, portugheza și româna, ale căror sisteme de adresare vor suferi spre sfârșitul secolului al XVIII-lea (cel portughez) și în secolul al XIX-lea (cel românesc) alte transformări, devenind, din dihotomice, sisteme trihotomice.

În portugheză, *Vossa Mercê* (> *você*) pierde, începând din secolul al XVIII-lea, valoarea lui inițială de forma a reverenței maxime ca urmare a răspândirii progresive în toate clasele sociale. În 1789, forma contrasă *você* este definită ca „abreviată de *vossa mercê*, usada por familiaridade e amizade” [Morais e Silva, *apud* CINTRA, 1972: 36], deci foarte apropiată, dar nu identică semantic cu *tu*. Forma corespunzătoare de plural, *vocês*, ia definitiv locul pronumelui *vós* în funcția T (*vocês* = ‘voi’). În secolul al XIX-lea, *você* apare ca o formă de adresare cu cel puțin două valori: una pozitivă (în relații de prietenie sau de colegialitate) și alta negativă (ca adresare non-reciprocă față de o persoană situată pe o treaptă socială inferioară). Următoarele două exemple, care ilustrează valorile amintite, sunt citate după HUNDERTMARK-SANTOS MARTINS, PETRUCK, 1992: 26-27:

(78) É de *você* que tenho recebido [...] as cartas mais animadoras e mais recompensadoras. [Scrisoare a lui Eça de Queiróz către prietenul său, Teófilo Braga]

(‘De la d-ta am primit scrisorile cele mai animatoare și mai recompensatoare.’)

(79) [Stăpâna casei către servitoare:] *Você despejou o caixão dos papéis?* (Eça de Queiróz)

(‘D-ta ai golit coșul de hârtii?’)

Evoluția semantică a lui *você* nu are echivalent în niciuna din limbile iberoromanice care dispun de pronume secundare asemănătoare. În timp ce *você* a ajuns să exprime familiaritate (dar nu intimitate, precum *tu*) sau, în relațiile asimetrice, o anumită distanță, pronumele corespunzătoare din spaniolă (*usted*), catalană (*vostè*), asturiană (*usté*), aragoneză (*usté*) sau araneză (*busté*) au ramas forme ale reverenței maxime. Ca urmare a degradării semantice a lui *você*, apar către sfârșitul secolului al XVIII-lea noi forme de adresare, de tip nominal, pentru exprimarea respectului și/sau a distanței formale, precum *o senhor, a senhora, o doutor, o pai, o amigo* etc.. Aceste forme se înmulțesc în secolul următor. Astfel ia naștere sistemul de adresare trihotomic (la singular), existent și astăzi în portugheză (dar mai bogat în elemente), care, cu excepția lui *tu*, conține numai forme ale adresării indirecte. Portugheza apare astfel, în *Romania*, ca limba adresării indirecte prin excelență, a “perspectivei epice” în desemnarea interlocutorului [cf. MEIER, 1952: 120].

O evoluție asemănătoare cu cea din portugheză va cunoaște și sistemul de adresare românesc, care, cum am văzut, este în epoca veche dihotomic, atât la singular cât și la plural. Până în secolul al XVIII-lea (inclusiv), pluralul *dumneavoastră* este folosit numai ca formă de adresare reverențială față de mai multe persoane, cum se poate vedea și în exemplul următor:

(80) Boieri, [...] *dumneavoastră* m-ați pohtit și fără voia mea m-ați pus domn [Cronica anonimă brâncovenească, 1688-1717; Cr: 30]

Abia în secolul al XIX-lea pronumele *dumneavoastră* începe să fie folosit ca formă de curtoazie în adresarea față de o singură persoană, deci ca plural metaforic. Exemplu:

(81) Sărut mâna, coană Joițico, nu vă supărați. Este cineva... cineva pe care-l știți *d-voastră* bine... [CARAGIALE: 150]

Această inovație în sistemul de adresare românesc a avut două cauze: una internă și alta externă. Cea internă se referă la degradarea semantică a pronumelui *dumneata*. El nu mai este rezervat doar boierilor, ci se răspândește în întreaga societate, devenind, din “pronume al *puterii*”/engl. *pronoun of power* [BROWN, GILMAN: 1960] și al reverenței maxime, pronumele *politeții* (și/sau al distanței) *medii*. Cu această nouă conotație, *dumneata* (cu diferitele lui variante populare și dialectale: *mata*, *matale/matali*, *mătălică*, *tălică*) este folosit în secolul al XIX-lea, ca formă de adresare reciprocă sau non-reciprocă, și între soți, între frați de vârstă diferită, în adresarea copiilor față de părinți, față de bunici și de unchi, între vecini, între prieteni, între cunoștințe apropiate etc. Dacă în secolele precedente, factorul “putere” (germ. *Macht*) este decisiv în alegerea formei de adresare, începând din secolul al XIX-lea și mai ales în secolul al XX-lea devin prioritari alți factori, precum vârsta, gradul de cunoaștere a interlocutorului, pregătirea intelectuală, starea socială etc. Citez aici numai câteva exemple:

(82) Țațo, eu mă duc, bonsoar, alevoa. *Culcă-te și matale*, nu mai lucra dacă ți-e rău. [CARAGIALE: 36]

(83) [Soțul către soție:] Apoi de! Mițule, asta *dumneata* știi. [CARAGIALE: 91]

(84) [O tânără către un bărbat de aproximativ aceeași vârstă, dar nu dintre persoanele foarte apropiate] Cum *poți d-ta* să faci asemenea lucruri? [SLAVICI: 58]

(85) [Soțul către soție:] *Dumneata* să *iei* hotărârea și... *să-i spui* să plece. [PAPADAT-BENGESCU: 165]

Faptul că *dumneavoastră* ajunge să cumuleze două funcții trebuie privit însă și în legătură cu influența franceză puternică din această epocă a “reromanizării” limbii române: asemenea pronumelui francez *vous*, *dumneavoastră* va servi și ca plural metaforic, exprimând gradul maxim de politețe, dar și de distanță. În felul acesta, sistemul de adresare românesc, fără a se îmbogați în secolul al XIX-lea cu elemente noi¹² (cum am constatat în cazul celui portughez), a evoluat spre un sistem trihotomic. De menționat că, alături de pronumele aglutinate *dumneata* (cu diferitele lui variante) și *dumneavoastră*, româna a păstrat și formele neaglutinate *Domnia ta*, *Domnia voastră*, *Domniile voastre*, astăzi folosite mai ales în stilul solemn sau cu nuanță ironică [cf. AVRAM, 1997: 164-165, IRIMIA, 1997: 109, DIMITRIU, 1999: 238-239].

4.5 Ce tendințe caracterizează sistemele pronomiale de adresare actuale? Cea mai evidentă este răspândirea formelor T – reprezentând forme ale solidarității în societatea modernă – atât în familie (copii îi tutuiesc pe părinți și pe bunici, frații mai mici pe cei mai mari etc.), cât și în afara ei. Acest proces este foarte avansat în spaniolă (cum am menționat deja, vezi *supra*, 2.1), dar, în măsură mai redusă, și în italiană, portugheză sau română. Franceza pare să se dovedească, și de această dată, mai conservatoare. Revelatoare, în acest sens, este, între altele, frecvența formelor de adresare în limbajul publicitar. La o analiză a acestor forme (din *print-media*), am putut constata următoarele: în spaniolă domină *tú*, *usted* apărând cu totul excepțional. În portugheză domină persoana a treia verbală, subiectul fiind de preferință omis, astfel încât receptorul are libertatea să asocieze verbul cu orice formă de adresare indirectă (pronominală sau nominală). Când totuși subiectul este exprimat, acesta este realizat prin *você*, care dobândește în textul publicitar o valoare nouă (față de cele cumulate în secolul al XIX-lea), neutră. În română, dominantă este adresarea directă prin pronumele *tu* și/sau verbul la persoana a doua. Aceasta apare uneori concurată de adresarea impersonală, prin intermediul formelor verbale pasiv-reflexive. În franceză se bucură de o frecvență ridicată pronumele *vous* [MERLAN, 2012].

În spaniolă, reversul răspândirii lui *tú* este limitarea uzului pronumelui *usted* îndeosebi la situațiile formale. Va evolua sistemul spaniol spre unul lipsit de opoziții?

O altă tendință se observă în limbile cu sisteme de adresare trihotomice (portugheză, galegă, română), în care pronumele *politeții medii* – port. *você*, gal. *el*, *ela*, rom. *dumneata* – sunt tot mai rar folosite. Tind aceste sisteme să devină dihotomice?

¹² În graiuri putem găsi și elemente inexistente în româna literară (standard), a căror vechime este greu de stabilit. De exemplu, în unele graiuri moldovenești nordice, *singur* este atât adjectiv cât și pronume de adresare directă (numai în forma de masculin, singular), apropiat ca valoare de *mata*, dar mai puțin familiar decât acesta: *Vreau să te întreb, sângur nu vii cu noi* [apud DIMITRIU, 1999: 239].

- Lapesa, Rafael, 1981. *Historia de la lengua española*, ediția a noua, Madrid, Editorial Gredos.
- Liver, R., 1982. *Manuel pratique de romanche*, Chur, Lia Rumantscha.
- Malinowski, Arlene, 1983. *The pronouns of address in contemporary judeo-spanish*, în *Romance Philology* 37, p. 20-35.
- Marques, A. H, de Oliveira, 1973. *História de Portugal desde os Tempos mais Antigos até ao Governo do Dr. Marcelo Caetano*, vol. I-II, Lisboa, Edições Ágora [ediția a doua].
- Mascaray Sin, Bienvenido, 1994. *El Ribagorzano dende Campo*, Zaragoza.
- Meier, Harri, 1951. *Die Syntax der Anrede im Portugiesischen*, în *Romanische Forschungen*, 63, p. 95-124.
- Merlan, Aurelia, 2010. *Sistemas de tratamiento en variedades astur-leonesas*, în *Homenaxe al Profesor Xosé Lluis García Arias*, vol. I, Uviéu, ALLA, p. 217-242.
- Merlan, Aurelia, 2011. *História dos sistemas de tratamento no português e no romeno*, în Arden, Mathias/ Märzhäuser, Christina/ Meisnitzer, Benjamin (Hg.), *Linguística do português. Rumos e pontes*, München, Meidenbauer, p. 185-208.
- Merlan, Aurelia, 2012. *A linguagem publicitária em Portugal e Espanha*, în Merlan, Aurelia/Schmidt-Radefeldt, Jürgen (Hrsg.), *Portugiesisch als Diasystem/Português como Diasistema*, Frankfurt am Main u.a., Peter Lang [în curs de apariție].
- Niculescu, Alexandru, 1974. *Strutture allocutive pronominali riverenziali in italiano*, Firenze, Olschki.
- Pușcariu, Sextil, 1943. *Die rumänische Sprache: ihr Wesen und ihre volkliche Prägung*, Leipzig, Harrassowitz.
- Rosetti, Alexandru, 1986. *Istoria limbii române*, vol. I: *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Svennung, Josef, 1958. *Anredeformen: Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ*, Uppsala, Almqvist/ Wiesbaden, Harrassowitz.
- Teyssier, Paul, 1990. *História da Língua Portuguesa*, Lisboa, Livraria Sá da Costa Editora [ediția a patra].
- Ubieto, Antonio/ Reglá, Juan/ Jover, José María/ Seco, Carlos, 1983. *Introducción a la Historia de España*, Barcelona: Editorial Teide [ediția a paisprezecea; prima ediție 1963].
- Vasconcellos, José Leite de, 1900. *Estudos de Philologia Mirandesa*, vol. I, Lisboa, Imprensa Nacional.
- Winkelmann, Otto, 1989. *Untersuchungen zur Sprachvariation des Gaskonischen im Val d'Aran (Zentralpyrenäen)*, Tübingen, Niemeyer.

Surse, abrevieri

- Adevărul* (numere din anii 2009-2010).
- Alves, António Bárbolo (coord.), 1999. *Lhiteratura Oral Mirandesa. Recuólha de textos an mirandés*, Porto, Granito.
- García Arias, Xosé Lluis, 1998. *Antoloxía de prosa bable*, Facsimilar de la edición d'Uviéu de 1981, Uviéu, ALLA [= *Antoloxía*].
- Caragiale, Ion Luca, 1959. *Opere*, vol. I, București, ESPLA.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2002. *Corpus de română vorbită (CORV). Eșantioane*, București, Editura Oscar Print [= CORV].
- Iordan, Iorgu (coord.), 1962. *Crestomație romanică*, vol. I, București, Editura Academiei [= CR].
- Iordan, Iorgu (coord.), 1965. *Crestomație romanică*, vol. al II-lea: *Secolele al XVII-lea-al XVIII-lea*, București, Editura Academiei [= CR].
- Iordan, Iorgu (coord.), 1968-1974. *Crestomație romanică*, vol. al III-lea: *Secolele al XIX-lea – al XX-lea*, Partea I: 1968, Partea a II-a: 1971, Partea a III-a: 1974, București, Editura Academiei [= CR].
- Munteanu, Ștefan/ David, Doina/ Oancea, Ileana/ Țăra, V. D., 1978. *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, București, Editura Didactică și Pedagogică [= Cr].
- Kirch, Fritz Peter (Hrsg.), 1980. *Okzitanische Erzähler des 20. Jahrhunderts. Ausgewählte Texte mit deutscher Übersetzung und Kommentar*, Tübingen, Narr [= *Erzähler*].
- Fallaci, Oriana, 2006. *Un uomo*, Milano, RCS Libri [ediția a douăsprezecea].
- Frația*, 2009, Nr. 10 (164) [revistă bilingvă albaneză-aromână].
- Gavalda, Anna, 2007. *Je l'aimais*, Paris, Éditions J'ai lu.
- La razón* (numere din anii 2010-2011).
- La Repubblica* (numere din anul 2011).
- Le Figaro* (numere din anii 2009-2011).
- Mato Fondo, Miguel/ Pallarés, Pilar/ Salinas Portugal, F., 1988. *Literatura do século XX*, A Coruña, Suarez Calvo/ Porto, ASA [= *Literatura*].
- Miguéis, José Rodrigues, 1983. *Onde a noite se acaba*, Lisboa, Estampa [ediția a cincea].
- Papadat-Bengescu, Hortensia, 1963. *Concert din muzică de Bach*, București, Editura pentru Literatură (prima ediție 1927).

5. Concluzii

Sistemele de adresare se caracterizează prin dinamism și instabilitate, întrucât ele se adaptează la (și reflectă) circumstanțele socio-culturale, normele și valorile societății la un moment dat. În evoluția lor din Evul Mediu până astăzi, toate sistemele de adresare pronominale din *Romania* au suferit alterări – unele (ca cel francez) doar pentru scurt timp, revenind ulterior la configurația inițială, altele (ca cel spaniol, catalan, galeg, italian, român etc.) modificându-se în funcție de orânduirea și de stratificarea socială sau (mai rar) de regimul politic. Schimbările din cadrul acestor sisteme au fost uneori de natură tipologică (sisteme dihotomice au evoluat, de exemplu, spre sisteme trihotomice), altele au afectat numai elementele lor componente, care s-au înmulțit sau, dimpotrivă, s-au redus ca număr. Caracterul dinamic al sistemelor de adresare pronominale poate fi remarcat și astăzi. Deși încă putem distinge, din punct de vedere tipologic, patru sisteme de adresare pe teritoriul *Romaniei*, în unele dintre acestea sunt evidente tendințele spre simplificare, spre anularea dihotomiei T/V sau a dihotomiei V₁/V₂. Astfel de tendințe corespund evoluției relațiilor sociale actuale spre relații de solidaritate.

Bibliografie:

- Álvares, Rosario, 2000. "¡Vivan eles, vivan elas!": *Achega para o estudo do tratamento en galego*, în de Riquer, Isabel/ Losada, Elena/ González, Helena (ed.), *Profesor Basilio Losada: ensinar a pensar con liberdade e risco*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 149-155.
- Álvares, Rosario *et al.*, 1986. *Gramática galega*, Vigo, Galaxia.
- Álvarez, Rosario/ Xove, Xosé, 2002. *Gramática da lingua galega*, Vigo, Galaxia.
- Badía Margarit, Antonio M., 1962. *Gramática catalana*, Madrid, Gredos.
- Blasco Ferrer, Eduardo, 1986. *La lingua sarda contemporanea*, Cagliari, Edizioni della torre.
- Bochmann, Klaus/ Stiehler, Heinrich, 2010. *Einführung in die rumänische Sprach- und Literaturgeschichte*, Bonn, Romanistischer Verlag.
- Bossong, Georg, 2008. *Die romanischen Sprachen: Eine vergleichende Einführung*, Hamburg, Buske.
- Brown, R./ A. Gilman, 1960. *The Pronouns of Power and Solidarity*, în Sebeok, Th. A. (ed.), *Style and Language*, Cambridge/Mass., p. 253-276.
- Brunet, Jacqueline, 2008. *Les formes d'adresse en italien: d'hier à aujourd'hui*, în Araújo Carreira, Maria Helena (dir.), 2008. "Mignonne, allons voir si la rose...". *Termes d'adresse et modalités énonciatives dans les langues romanes, Travaux et documents*, 40, Université Paris 8, p. 63-78.
- Caragiui-Marioșeanu, Matilda, 1975. *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Carricaburo, Norma, 1997. *Las fórmulas de tratamiento en el español actual*, Madrid, Arco Libros.
- Cintra, Luís F. Lindley, 1972. *Sobre "Formas de Tratamento" na Língua Portuguesa (Ensaio)*, Lisboa, Livros Horizonte.
- Coffen, Béatrice, 2002. *Histoire culturelle des pronoms d'adresse. Vers une typologie des système allocutoires dans les langues romanes*, Paris, Champion.
- Densușianu, Nicolae, 1986. *Dacia preistorică*, București, Editura Meridiane [ediția a doua].
- Dimitriu, Coneliu, 1999. *Tratat de gramatică a Limbii Române, I: Morfologia*, Iași, Institutul European.
- Elwert, Theodor, 1943. *Die Mundart des Fassa-Tals*, Heidelberg, C. Winter.
- Fontanella de Weinberg, Mª Beatriz, 1999. *Sistemas pronominales de tratamiento usados en el mundo hispánico*, în Bosque, Ignacio/ Demonte, Violeta (éds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, I, Madrid, Espasa Calpe, p. 1399-1425.
- Giurescu, Constantin C., 2000 *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*, București, Editura Humanitas [prima ediție 1943].
- Guitier, Henri, 1961. *L'extension successive des formes de politesse*, în *Boletim de filologia*, 18, p. 195-202.
- Hammermüller, Gunther, 1993. *Die Anrede im Portugiesischen: Eine soziolinguistische Untersuchung zu Anredekonventionen und Anredeformen des gegenwärtigen europäischen Portugiesisch*, Chemnitz, neuer Verlag.
- Hummel, Martin/ Kluge, Bettina/ Vásquez Laslop, María Eugenia (ed.), 2010. *Formas y formulas de tratamiento en el mundo hispánico*, México, El Colegio de México § Karl-Franzens-Universität Graz.
- Hundertmark-Santos Martins, M. Teresa/ Petruck, C., 1992. *Die Anrede mit você in Portugal: zwischen gesellschaftlicher und persönlicher Distanz*, în *Lusorama*, 18, p. 23-41.
- Ivănescu, Gheorghe, 1986. *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1992. *Les interactions verbales*, vol. II, Paris, Armand Colin.
- Kilbury-Meißner, Ursula, 1982. *Die portugiesischen Anredeformen in soziolinguistischer Sicht*, Hamburg, Buske.
- Kotz, Armin, 1984. *Markiertheit, Normalität und Natürlichkeit von Anredeformen*, în Winter, Werner (Hrsg.), *Anredeverhalten*, Tübingen, Narr, p. 25-40.

Português Fundamental, 1987. Vol. II: *Métodos e Documentos*, 1.: *Inquérito de Frequência*, por Bacelar, M. F. do Nascimento/ Marques, M. L. Garcia/ Cruz, M. L. Segura da, Lisboa, Instituto de Linguística [= PF].
Slavici, Ioan, 2006. *Mara*, București, Art (prima ediție 1894).
Teatro español: 1961-1962, 1963. Prologo, notas y apendice por Federico Carlos Sainz de Robles, Madrid, Aguilar [= Teatro].

Aurelia MERLAN este *Privatdozentin* (Dr. phil. habil.) la Institutul de Romanistică al Universității Ludwig-Maximilian din München, unde predă Lingvistică romanică și Literatură română. Monografii: *Sintaxa și semantica-pragmatica limbii române vorbite. Discontinuitatea*, Iași, 1998; *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Iași, 2001; *El mirandés. Situación sociolingüística de una lengua minoritaria en la zona fronteriza portugués-española*, Oviedo, 2009; *Sprachkontakt und Sprachenwechsel im portugiesisch-spanischen Grenzgebiet. Das Mirandésische*, Frankfurt/Main, 2012. Volume coordonate: Mihail Eminescu, *Poezii – Poesias*, Iași, 2000; *Grenzgänge. Beiträge zu einer modernen Romanistik*, 14/28, Leipzig, 2007; (cu J. Schmidt-Radefeldt): *Das Portugiesische als Diasystem*, Frankfurt/Main (în curs de apariție). Numeroase articole.